

УДК 343.13

І.В. ЧУРІКОВА, канд. юрид. наук, доц.,
Національна академія внутрішніх справ

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАСАД РОЗУМНОСТІ СТРОКІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Ключові слова: засади кримінального провадження, розумність строків, строки, прокурор, слідчий, складність кримінального провадження

Одне з основних місць у переліку засад кримінального провадження посідає засада розумності строків. Особливість даної засади полягає в тому, що вона є новелою кримінального процесу у зв'язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 року (далі – КПК). У КПК 1960 року засада розумності строків не була закріплена. Окрім того, не дивлячись на те, що в ст.28 КПК 2012 року зазначено поняття «розумність строків», чіткого визначення цього поняття не існує. Тому дане дослідження безпereчно є актуальним.

Деякі суттєві аспекти дослідження окремих проблем провадження строків у кримінальному судочинстві розглядалися в працях Ю.П. Аленіна, Б.Т. Безлєпкіна, В.П. Божьєва, С.О. Голунського, М.М. Гродзінського, А.П. Гуляєва, М.О. Громова, І.М. Гуткіна, В.П. Даневського, А.Я. Дубинського, М.В. Жогіна, С.О. Заїки, В.Т. Маляренка, Г.В. Юркової, Л.В. Юрченко та інших. Проте, варто зазначити, що ці дослідження були присвячені лише окремим аспектам провадження строків і окремі їх положення ґрунтуються на матеріалах вже колишнього кримінально-процесуального законодавства. Тому метою статті є висвітлення питання щодо реалізації засади розумності строків в кримінальному процесі за новим КПК з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду.

На етапі досудового розслідування перед слідчим і прокурором постають завдання охорони прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неу-

передженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрутованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

У зв'язку з цим, слідчий повинен провести всі необхідні слідчі та інші процесуальні дії, які будуть спрямовані на всебічне, повне й об'єктивне дослідження обставин кримінального провадження, отримати докази для прийняття рішення по кримінальному провадженню та направлення його до суду для розгляду по суті.

Щороку збільшується кількість випадків виправдання підсудного, що нерідко зумовлене недотриманням засад кримінального провадження, а отже, і порушенням закону. Недотримання слідчим засад кримінального провадження ставить під сумнів виконання завдань, поставлених перед кримінальним судочинством. На жаль, існують випадки притягнення слідчих до дисциплінарної відповідальності, а іноді й до кримінальної, за порушення закону.

Передусім, слідчий, виконуючи поставлене перед ним державою та суспільством завдання – розслідування кримінального правопорушення та прийняття по ньому рішення – повинен дотримуватися засад кримінального провадження.

Таким чином, для досягнення кінцевих цілей (завдань) кримінального судочинства існують засади кримінального провадження, які, у свою чергу, утворюють систему, що являє собою єдине ціле.

Відповідно до п.1 ст.6 Європейської конвенції з прав людини кожна людина при визначені її громадянських прав і обов'язків або при висуненні проти неї будь-якого кримінального обвинувачення має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону. Окрім того, кожна людина, обвинувачена у вчиненні кримінального злочину, має право «мати дос-

татньо часу і можливостей для підготовки свого захисту» [1, с.6].

На думку В.Т. Маляренка, на мові міжнародних документів розумний строк кримінально-процесуальної дії – це той строк, який забезпечує надійний захист законних інтересів потерпілої сторони, інтересів правосуддя, а також забезпечує підозрюваному, обвинуваченому, підсудному і засудженному реальну можливість використати всі передбачені законом засоби захисту від обвинувачення [2].

В деяких країнах світу дана норма дії на протязі багатьох років, де кримінально-процесуальний закон не завжди детально регламентує строки виконання суб'єктами провадження кожної процесуальної дії чи прийняття рішення, зазначаючи, що вони повинні виконуватися в розумні строки.

Дане положення було закріплено в нормах нового КПК 2012 року у вигляді засади кримінального провадження – «розумність строків». У ст.28 КПК зазначено, що під час кримінального провадження кожна процесуальна дія або процесуальне рішення повинні бути виконані або прийняті в розумні строки. Розумними вважаються строки, що є об'єктивно необхідними для виконання процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень. Розумні строки не можуть перевищувати передбачені КПК строки виконання окремих процесуальних дій або прийняття окремих процесуальних рішень [3, с.16].

Однак, поняття «розумний строк» немає чіткого визначення, оскільки залежить від багатьох чинників. Також ще не склалася відповідна вітчизняна судова практика, завдяки якій можна було б констатувати порушення чи дотримання при прийнятті рішень чи виконанні процесуальних дій розумних строків. Саме тому важливого значення для правозастосовників набуває прецедент на практика Європейського суду з прав людини, який неодноразово в своїх рішеннях зазначав, що значення гарантії розумного строку полягає в тому, то обвинувачений, який не скоював караного діяння, повинен мати можливість виправдати себе без зволікань, тоді як обвинувачений, вина якого доведена, неповинен

піддаватися додатковому покаранню у формі надмірних зволікань з розглядом його справи, що може мати негативні наслідки для його інших прав [4, с.86].

Так, у Рішенні Конституційного Суду України від 30.01.2003 р. № 3-рп/2003 щодо «розумності» строків досудового слідства висловлюється така позиція: «Поняття «розумний строк досудового слідства» є оціночним, тобто таким, що визначається у кожному конкретному випадку з огляду на сукупність усіх обставин вчинення і розслідування злочину (злочинів). Визначення розумного строку досудового слідства залежить від багатьох факторів, включаючи обсяг і складність справи, кількість слідчих дій, число потерпілих та свідків, необхідність проведення експертиз та отримання висновків тощо. Але за будь-яких обставин строк досудового слідства не повинен перевищувати меж необхідності. Досудове слідство повинно бути закінчено у кожній справі без порушення права на справедливий судовий розгляд і права на ефективний засіб захисту, що передбачено статтями 6, 13 Конвенції про захист прав людини та основних свобод» [5].

В свою чергу, в КПК прописано, що критеріями для визначення розумності строків кримінального провадження є: 1) складність кримінального провадження; 2) поведінка учасників кримінального провадження; 3) спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень.

Окрім того, кримінальне провадження щодо особи, яка тримається під вартою, неповнолітньої особи повинно бути здійснено не відкладно і розглянуто в суді першочергово. Таким чином, можна виділити ще один критерій як знаходження підозрюваного (обвинуваченого) під вартою та його вік.

На практиці складність кримінального провадження можна визначити за кількістю проведення слідчих дій (наприклад, проведення експертиз), кількістю підозрюючих, учасників процесу та епізодів кримінального провадження тощо. Якщо говорити про поведінку учасників кримінального провадження, то трапляються випадки, коли обвинувачений

чи захисник навмисно затягують строки ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, затягуючи таким чином закінчення досудового слідства. Так, сторонам кримінального провадження, потерпілу надається достатній час для ознайомлення з матеріалами, до яких їм надано доступ. У разі зволікання при ознайомленні з матеріалами, до яких надано доступ, слідчий суддя за клопотанням сторони кримінального провадження з урахуванням обсягу, складності матеріалів та умов доступу до них зобов'язаний встановити строк для ознайомлення з матеріалами, після спливу якого сторона кримінального провадження або потерпілий вважаються такими, що реалізували своє право на доступ до матеріалів (ч.10 ст.290 КПК). Таке зволікання може привести до порушення строків кримінального провадження.

При тлумаченні такого критерію для визначення розумності строків кримінального провадження як спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень, зустрічаються різні думки вчених. Так, автори науково-практичного коментаря КПК 2012 року зазначають, що практика Європейського суду з прав людини дає можливість виокремити, що слід враховувати при оцінці дій органів, які ведуть кримінальне провадження: своєчасність призначення кримінального провадження до розгляду; проведення судового розгляду у призначений строк; повторювану заміну суддів; тривалі строки виготовлення мотивованого судового рішення чи протоколу судового засідання та направлення його сторонам чи ознайомлення з ними; повноту здійснення суддею контролю за виконанням працівниками апарату суду своїх службових обов'язків, у тому числі з повідомлення осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні, про час і місце судового засідання; повноту і своєчасність прийняття суддею заходів відносно учасників процесу і інших осіб, спрямованих на недопущення їх процесуальної несумлінності і процесуальної тяганини у кримінальному провадженні; контроль судді за строками проведення експертизи, накладенням штрафів; відсточення, що

виникають з вини судової канцелярії чи інших адміністративних органів, тощо [4, с.89].

В.Д. Басай вважає, що у вказаному положенні не конкретизовано використаний термін «способ здійснення повноважень», що не дозволяє чітко його визначити. У зв'язку з цим вбачається більш доцільним вести мову не про способ здійснення повноважень, а про ставлення осіб, які здійснюють провадження кримінальний справі, до належного виконання своїх обов'язків [6].

Виходячи з цього, на нашу думку, необхідно більш детально конкретизувати критерії для визначення розумності строків.

Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право на звернення до прокурора, слідчого судді або суду з клопотанням, в якому викладаються обставини, що обумовлюють необхідність здійснення кримінального провадження (або окремих процесуальних дій) у більш короткі строки, ніж ті, що передбачені КПК.

Поряд із цим, у КПК 2012 року також передбачений механізм оскарження недотримання розумних строків. Підозрюваний, обвинувачений, потерпілий мають право оскаржити прокурору вищого рівня недотримання розумних строків слідчим, прокурором під час досудового розслідування. Предметом оскарження є недотримання розумних строків.

У ст.308 КПК встановлено особливий порядок оскарження недотримання розумних строків, відповідно до якого, на відміну від інших скарг, що можуть бути подані на стадії досудового провадження, скарга на недотримання розумних строків подається прокурору вищого рівня, який зобов'язаний розглянути скаргу протягом трьох днів після її подання.

За результатами розгляду скарги прокурор вищого рівня може прийняти одне із таких рішень: 1) про задоволення скарги та надання відповідному слідчому, прокурору обов'язкових для виконання вказівок щодо строків вчинення певних процесуальних дій або прийняття процесуальних рішень; 2) про відмову в задоволенні скарги, якщо прокурором вищого рівня буде встановлено, що розумні строки не було порушено.

У випадку задоволення скарги прокурор вищого рівня у відповідному рішенні повинен: а) зазначити, які процесуальні дії або які процесуальні рішення має вчинити слідчий чи прокурор; б) встановити конкретні строки, в межах яких слідчий чи прокурор зобов'язаний вчинити ці дії або прийняти відповідне рішення.

Аналізуючи норми щодо розумності строків, можна дійти висновку, що закон розраховує на високу моральність і порядність суб'єктів кримінального провадження, не спонукаючи їх до бюрократизму і формальності. На жаль, у нашій країні дане положення не зовсім є доречним, виходячи з менталітету наших громадян. Це стосується як органів, які здійснюють провадження, так і осіб, які приймають участь у ньому. В Україні відсутні ефективні засоби захисту при порушенні строків розслідування та розгляду кримінального провадження. Так, одна особа під розумним строком ознайомлення з матеріалами кримінального провадження розуміє 3 дні, а інша – 1 місяць, тощо. Про це свідчать приклади з особистого досвіду, хоча ще за старим КПК 1960 року. Так, у провадженні СУ ГУ МВС України знаходилася кримінальна справа по обвинуваченню неповнолітніх К., Б. та П. за ст.187 КК України. Відповідно до чинного законодавства права та інтереси кожного неповнолітнього на досудовому слідстві представляв окремий захисник. Визнавши досудове слідство в справі, яка підлягає направлению для попереднього розгляду суддею, закінченим, слідчий повідомив про це кожній зі сторін та запросив їх для ознайомлення з постановами про оголошення обвинуваченому про закінчення слідства та пред'явлення матеріалів кримінальної справи. Обвинувачені Б. та П. прибули зі своїми законними представниками та захисниками на ознайомлення та протягом декількох днів ознайомилися з матеріалами кримінальної справи. При неодноразовому письмовому повідомленні про виклик, яке вручалося слідчим особисто під підпис законному представником обвинуваченого К., останні не з'являлися на ознайомлення з матеріалами кримінальної справи у встановлені дні, а якщо приходили, то ознайомлювалися з 5–10 сторінками. При

неявці до СУ ГУ МВС України у встановлений строк для ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, щоразу законним представником обвинуваченого надавалася або довідка про хворобу, або усне повідомлення, що захисник перебуває у відрядженні. При цьому слідчий не міг застосувати п.4 ст.218 КПК України та надати обвинуваченому іншого захисника, оскільки обвинувачений щоразу, коли наставав той третій день з'являвся із захисником чи надавав довідку про хворобу. Таким чином, слідчий проводив фіксування всіх своїх дій щодо виклику обвинуваченого та перевірку даних з приводу неявки, а строки досудового слідства тривали. Після останньої неявки обвинуваченого, слідчим був підписаний протокол ознайомлення з матеріалами кримінальної справи, в справу підшиті всі зафіковані дії щодо неявки обвинуваченого К. і його захисника та направлено її до прокуратури для подальшого направлення в суд. Прокурор повернув кримінальну справу на додаткове розслідування у зв'язку з тим, що були порушені права та інтереси обвинуваченого К. [7].

На нашу думку, М.І. Костін вірно зазначає, що оскільки сам термін «розумні процесуальні строки» передбачає, що абстрактні проміжки часу слідства і судового розгляду справи як би одухотворяються людською якістю – «розумом», тим самим органічно приєднуючи конкретного суб'єкта процесу, його безпосередні, а не якісь типові законні інтереси, з урахуванням конкретних обставин справи, до змісту і оцінки вказаних строків. «Розумні процесуальні строки», таким чином, відображають максимальну ступінь конкретизації законних інтересів і обставин провадження. Тому «процесуальний строк», сам по собі, формально встановлений законом, ніколи не буде «розумним». Він набуває цієї якості лише за умови забезпечення балансу законних публічних і особистих інтересів в умовах конкретного кримінально-процесуального провадження у демократичній і правовій державі [8, с.68–69].

Підсумовуючи викладене, відмітимо, що положення нового КПК не є досконалими й потребують відповідних доповнень. Зокрема, на наш погляд, необхідно переглянути доцільність існування такої засади як розумність

сторів або змінити критерії для визначення розумності строків кримінального провадження за новим КПК України. На наш погляд, більш дієвим є встановлення конкретного строку проведення процесуальної дії або прийняття процесуального рішення, що, в свою чергу, забезпечить дотримання прав та законних інтересів осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. // Голос України. – 10.01.2001. – № 3 (2503). – С. 6–8.
2. Маляренко В. Т. Щодо строків кримінального процесу / В. Т. Маляренко // Право України. – 2000. – № 1. – С. 16–23.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України» : чинне законодавство з 19 листопада 2012 року: (Офіц. текст) . – К. : ПАЛИВОДА А.В., 2012. – 382 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

5. Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 року № 3-рп/2003 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 120, частини шостої статті 234, частини третьої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України (справа про розгляд судом окремих постанов слідчого і прокурора) // Вісник Конституційного Суду України. – 2003. – № 1. – Ст. 24.

6. Басай В. Д. Розумність строків як засада кримінального провадження України / Басай В. Д. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pjuv/2012_2/Visnyk_2012_2/Basay%20V.pdf.

7. Чурікова І. В. Всеобщість, повнота й об’ективність процесуальної діяльності слідчого : навч. посібник / Чурікова І. В. ; за заг. ред. канд. юрид. наук П. П. Підюкова. – К. : ТОВ «Калинівська друкарня», 2011. – 144 с.

8. Костін М. І. Співвідношення особистих і публічних інтересів як важлива складова професійної підготовки юриста / Костін М. І. // Актуальні проблеми професійної підготовки суддів, прокурорів та працівників правоохоронних органів : зб. матеріалів міжнародної наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 квітня 2009 р.). – К. : Генеральна прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України, 2009. – С. 68–70.

Чурікова І. В. Щодо реалізації засад розумності строків у кримінальному процесі / І. В. Чурікова // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 1163–1167 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuu.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13hivukr.pdf>

Обґрутована позиція необхідності внесення змін до статей Кримінального процесуального кодексу України, які стосуються цього питання, на підставі аналізу законів і нормативно-правових актів України.

Чурикова И.В. О реализации принципов разумности сроков в уголовном процессе

Обоснована позиция необходимости внесения изменений к статьям Уголовного процессуального кодекса Украины, которые касаются этого вопроса, на основании анализа законов и нормативно-правовых актов Украины.

Churikova I.V. On the Implementation of the Principles of Rationality in Terms of the Criminal Process

Grounded position requiring changes to the articles of the Criminal Procedure Code, which concern of this matter, based on an analysis of the laws and regulations of Ukraine.